

INHOUD

HEUREUX 13

VERANTWOORDING 17

TERMINOLOGIE 25

ZOMC3723

1. HEKSENERVOLGINGEN EN - VOORSTELLINGEN TOT 1565 29

De getuigenis van Aymonet 29

Demonologische hekserij 30

Heksenvervolgingen 31

De periode 1420-1480 31

De periode 1480-1520 35

De periode 1520-1565 43

2. BRUEGELS PRENTEN: OP ZOEK NAAR EEN VERKLARING 51

De prenten 51

Ontstaan en verloop van de legende 57

De beeldtraditie tot aan Bruegels tijd 59

Sint Jacob 61

Simon de magiër 63

De *entertainers* 65

Vrou Hexe en Meester Snottolf 68

Bruegels bronnen? 71

Wie nam het initiatief? 75

3. BRUEGELS PRENTEN: EEN DEMONO- LOGISCH TRAKTAAT VERBEEELD 79

Een heks en een tovenaars op
het podium 79

Nieuwe vervolgingen 80

Een andere actualiteit: een olifant
in 't land 89

Demonologische traktaten als bron 90

Demonologische geschriften
in de bibliotheken 92

The medium is the message 93

De rol van een adviseur 97

Een strategische keuze 99

De acrobaten en andere
potsenmakers 104

Eigentijdse tovertrucs 107

Goochelaars in het vizier 109

4. BRUEGELS HEKSBEELD 113

Het quaet wijf 114

De personificatie van al het kwaad 115

Bosch-stijl 116

De 'nachtvlucht' 116

De strix en haar nachtelijke tochten 121

Canon episcopi 122

'Varende' vrouwen 125

De bezem 128

Vliegen op monsters en bokken 134

De bok en de haas 140

Vliegzaam 143

De heksenketel 146

De schoorsteen 148

De Main de gloire 148

De magiër en zijn werktuigen 151

De pad en de slang 153

De kat 154

Katten en impotentietoverrij 158

De monsters en apen 160

Heksen volgens Bruegel 161

5. DE PERIODE TUSSEN 1565 EN 1600 163

Groeiende angst voor heksen 163

Hekserijvoorstellingen tussen
1565 en 1600 164

Saturnus en heksen 167

- Een nieuw medium 172
De start van de vervolgingen 175
Martin Delrio 176
6. HEKSERIJVOORSTELLINGEN NA 1600
IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN 179
Frans Francken II 180
Joos van Craesbeeck 195
David II Teniers 195
David Rijckaert III 206
Charles Emmanuel Biset 208
Anonieme werken 211
7. HEKSERIJVOORSTELLINGEN NA 1600
IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN 213
Jacques de Gheyn II 213
Jan van de Velde II 220
Roelant Savery 221
Cornelis Saftleven 223
Egbert van Heemskerck I 228
Hessel Gerretsz., toeschrijving 228
Jacob Toorenvliet 228
8. HEKSERIJVOORSTELLINGEN NA 1600
DOOR KUNSTENAARS DIE NAAR ITALIË
REISDEN 231
Jacob van Swanenburg en
Sebastiaan Vrancx 232
Claes Dircksz van der Heck 238
Leonaert Bramer 239
Pieter van Laer 241
Domenicus van Wijnen 241
9. EPILOOG: DE BRUEGELPRENTEN ALS
BEGINPUNT VAN EEN TRADITIE EN
ALS SCHARNIERPUNT TUSSEN DE
MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWE TIJD 245
10. CATALOGUS VAN HEKSERIJ-
VOORSTELLINGEN UIT DE NEDERLANDEN
(1450-1700) 251
- LITERATUURLIJST 270
FOTOVERANTWOORDING 284
SUMMARY 285
RESUMÉ 289
NOTEN 294
REGISTER 312